

MIROSLAV MARCELLI ÉS A TÉR FILOZÓFIÁJA

Miroslav Marcelli (1947) neve talán nem ismeretlen a magyar olvasó számára, hiszen a közelmúltban két filozófiai tárgyú könyve is megjelent a Kalligram Kiadó gondozásában, magyar nyelven. Az egyik egy Michel Foucault-nak szentelt tanulmánykötet, amely *Foucault, avagy Mászá lenni* címmel jelent meg 2006-ban, a másik a 2011-ben kiadott, Roland Barthes szemiotikájával foglalkozó és azzal polemizáló *A Barthes-példa*. Az említett két kötetten kívül érdemes megemlíteni, hogy előkészületben van Marcelli tér-filozófiai trilógiájának kiadása is: *Filozófusok a városban* (2008, 2009), *Város a filozófiában* (2011) és a *Tér, idő, ritmus* (2015).

A szlovák filozófiai diskurzus egyik legismertebb és legelismertebb alakja, Miroslav Marcelli a pozsonyi Comenius Egyetemen szerezte diplomáját filozófia és történelem szakon. Egyetemi éve alatt többször megfordult a bécsi egyetemen, Oxfordban és a Sorbonne-on is.

Marcelli szemiotikával, filozófiatörténettel és kortárs francia filozófiával foglalkozik, előadásokat tart Európa számos egyetemén, főleg Csehországban és

Franciaországban, mindemellett az egyik legfontosabb szlovák filozófiatörténeti és elmélet folyóirat, az *Anthropos* főszerkesztője. Neki köszönhetően jelent meg elsőként szlovák nyelven Jean Piaget, Gilles Deleuze, Bruno Latour és nem utolsósorban Michel Foucault jó néhány írása.

Jelen tanulmány kísérletet tesz arra, hogy röviden összefoglalja Miroslav Marcelli munkásságát, mégpedig legutolsó kötetének segítségével, amelynek címe *Tér, idő, ritmus*, mely Marcelli tér-filozófiai trilógiájának harmadik kötete. A három kötet az ember térben való létével és annak történetiségével foglalkozik, az emberi szubjektum térben levését, az ember térhez való viszonyát tárgyalja, illetve e viszony jellegzetességeit, attribútumait és tulajdonságait, amelyek az évszázadok folyamán alapvetően meghatározzák az embert és a közösséget, amelyben él, és amelynek létét köszönheti.

Marcelli legfontosabb fogalmai a tér, az idő, a transzcendens, a szubjektum, a hatalom és a történetiség. Ezen fogalmak mentén bontja ki tér-elméletét. Elmélete alapján az ember mint szubjektum megtalálja önmagát a térben és időben, amelyben létezik és létezhet.

* *Filozófusok a városban* (2008, 2009), *Város a filozófiában* (2011) és a *Tér, idő, ritmus* (2015) kötetek címei közül az első fordítása Németh Ádám munkája, a második és harmadik cím saját fordítás. A harmadik kötet címében szereplő 'miesto' kifejezés (*Miesto, čas a rytmus*) a szlovák hely szónak felel meg. A fordításnál figyelembe vettem a magyar filozófiai terminológia sajátosságait, amelyben a hely kifejezés helyett legtöbbször a tér fogalom szerepel.

Az itt felsorolt fogalmak természetesen össze-kapcsolódnak, sőt összefüggenek, jelentésük egymáshoz képest válik e tér-filozófia meghatározó értelmezőjévé, melynek a következő elgondolás az alapja: a szubjektum világhoz való viszonyát alapvetően befolyásolja a tér, amelyben van, de ahhoz, hogy legyen, létezzen, a teret is meg kell határozni, ti. körül kell határolni, reflektálnia kell rá, a térre, amelyben önmagát meg akarja találni. A térben való lét pedig időhöz kötött: múlthoz, jelenhez és jövőhöz.

A *Tér, idő, ritmus* című kötet nagyrészt a tér és a térhez tartozó idő fogalmával foglalkozik: a szubjektum térérzékelésének és észlelésének a történetét meséli el. A kötet azt a folyamatot ábrázolja, amelyben a szubjektum évezredek alatt lassan elveszíti vagy inkább felismeri, hogy nem létezik valamiféle teljes, hiánytalan egész, valami esszenciális szubsztancia, amely téren és időn kívüli, hanem csupán valóságtöredékek vannak, esetlegesség és széttartó igazságok.

Minden felismerést és észlelést valamivel szemben határoz meg, ezért jöhet létre a kötetben a kettősség, az egymással szemben meghatározható kettős terek és a kettős időben való lét ellentéte. A címben foglaltak szerint két helyen, kettős időben lehet meghatározni a szubjektum létét. A teret horizontális, az időt vertikális tengelyen értelmezi és ábrázolja (Marcelli 2015: 97).

A kötet felépítése lineáris szerkezetű: a szubjektum létérzékelésének első vizsgálódási metszéspontja az antik kor, majd a barokk kor és a felvilágosodás következik. A horizontális és vertikális síkok metszéspontján helyezkednek el a tárgyalat szerzők és műveik: megemlíti Szent Ágoston, Comenius, Goethe, Leibniz, Voltaire, Kant, Hegel, Marx és végül Heidegger és Sartre munkásságát.

Talán helyes a felvetés, hogy a kiválasztott szerzők és műveik mintegy sűrítve, esszenciálisan tartalmazzák az új vagy megváltozott tér-érzékelést, tér-értelmezést. Pontosabban a tér-érzékelésben meglévő kettősség természetének megváltozását, azt, hogy az ember mikor milyen módon viszonyult a világhoz és szűkebb környezetéhez, hogyan reflektált a transzcendensre, illetve a Másik világ jelenlétére saját életében. Milyen módon értelmezte a számára megfoghatatlannak tűnő és értelmezhetetlen valóságelemeket, hogyan viszonyult a számára hozzáférhetetlen igazsághoz.

A szemléletesség, de még inkább az egyértelműség kedvéért Marcelli az amerikai science fiction író, Ray Bradbury egyik elbeszélésével kezdi a tér kettőségének természetét leíró fejezetet, amelyben egy telefonkészülék segítségével teremődik meg a térbeli és az időbeli már többször emlegetett kettősség. A te-

lefon köti össze ugyanis a két teret, az elképzelt másik teret a test terével, olyan módon, hogy a telefonáló a saját valóságában létezik, de a telefonvonal túlsó végén egy másik világ található. A beszélgetés alkalmával néhány pillanat erejéig a telefonáló átlép a másik oldalra, valósága a másik világ valósága lesz. Nagyon fontos, hogy a hangok, a saját hangja és a másik világ hangjai kötik össze e két világot, a két valóságot. A címben szereplő „egyszerre lenni vagy létezni egy helyen” a telefon segítségével lehetséges. Azonban Marcelli még egy nagyon fontos dologra hívja fel a figyelmet: valójában nem lehetséges a párhuzamosság, pontosabban a lét, az egzisztálás nem lehetséges egyszerre két helyen, a főszereplő elveszíti a kapcsolatot a telefonban megjelenő világgal, amint a saját valóságában bekapognak az ajtaján.

Marcelli tehát az első példában megkérdőjelezi az egyszerre két helyen való egzisztálás lehetőségét. De miért tartja fontosnak az erről való beszédet? A válasz talán az, hogy egyik nem létezik a másik nélkül. Ahhoz, hogy lehetséges legyen meghatározni a létet, szüksége van valamire, amivel szemben meghatározható.

A transzcendens fogalma valójában ezért kerül az értelmezés körébe. A transzcendens fogalma és a transzcendenshez való viszony változása határozza meg ugyanis a szubjektum, az ember meghatározódását térben és időben. Az ember, mondja Marcelli, meghatározza vagy érzékeli önmagát a saját valóságában, és megalkotja a másikat, a Másik valóságot, amely elérhetetlen, megfoghatatlan és önmagában tökéletes. A Másik ennek okán a transzcendens fogalmával köthető össze, a másik lét, amely fent van. A transzcendens lét, létezés tökéletes és időtlen, ezért helyezkedik el feljebb, ehhez képest a létező véges és időhöz kötött, így szorul a lenti világba (Marcelli 2015: 22).

Az évszázadok folyamán a transzcendens helye és tere is némiképp átalakul. Az egységesen elképzelt fenti szféra helyett gyakran a tökéletes, zárt egész jelenik meg, amely a bent, a benne-lét.

A két világ nem teljesen átjárhatatlan, mondja Marcelli. A barokk irodalom és a barokk kor filozófiai gondolkodása számtalan kísérletet tett arra, hogy a világok közötti átjárhatóság lehetővé váljon, hogy az ember megérezzen és tapasztaljon valamit az isteniből. A katarzisélményt kiválthatja egy hang, mint Szent Ágoston vagy az amerikai sci-fi író történetében, mondja Marcelli, illetve a fény, amely Szent Teréznek jelent meg, de a létra vagy a szárnyak is mind betölthették a közvetítő szerepét. A barokk irodalomban az átjárók gyakran rendkívül telített allegóriaként jelentek meg.

Az európai irodalomban gyakran szerepel a hang és a fény mint csatorna, mint motívum. A barokk irodalom, teszi hozzá Marcelli, bővelkedett az ilyesfajta motívumokban, melyek toposszá váltak, majd az európai kollektív tudatban kövültek meg.

A barokk kor gondolkodásában a két tér azonban mindenhol úgy jelenik meg, mint a világ, amely egy egység, és ennek a része, kihagyhatatlan eleme a szubjektum. Rendkívüli fontossággal bír, hogy az ember saját magát ennek a világnak a részeként értelmezi (Marcelli 2015: 41). A zárt egészként való elgondolás mellett a rendkívüli bonyolultság és összetettség jellemző a barokk gondolkodásra. Marcelli szerint ezt a fajta komplexitást legszebben Comenius 1623-as, *A világ útvesztője és a szív paradicsoma* című műve fejezi ki. Megtalálható benne a hang, a világosság mint a két világot összekötő erő, továbbá Comenius a két-szintű világ mindkét típusát ábrázolja. Egyrészt megjelenik benne a földi–túlvilági ellentétpár, de az életgépezet is, amely a külső–belső egységesség allegóriája. A gépezet, amelynek szíve a végső mozgató, a tökéletes egységesség. A mű főhőse, a zarándok e szintek között keresi önmagát és helyét a világban, vagy, ha úgy tetszik, a terét a világok között.

A felvilágosodás gondolkodásában bomlik meg először az egység. A centrum, amelyek köré a barokk korban a világ szerveződött, kimozdul a helyéről, vagy legalábbis már nem egységes, habár még tökéletes. Az ember által vágyott tér a továbbiakban nem a Másik világ, hanem a világ, amelyben él. A világ az ember otthonává és terévé válik (Marcelli 2015: 61). A transzcendenshez való viszony természete először lesz kérdés tárgya.

Az 1755-ös lisszaboni földrengés, amely minden-szentekkor érte el a luzitán fővárost, döntő törésvonal, tartja Marcelli. Voltaire *Candide*-jában épp úgy helyet kap, mint ahogy Kant több értekezésében is, vagy Goethe visszaemlékezéseiben. A mai számítások szerint 8,5-ös fokozatú földrengés rendkívül pusztító volt. Goethe ezzel kapcsolatban bevallotta, hogy megingott benne az a leibnizi gondolat, mely szerint Isten nagy, és szeretete mindenképp felett áll, mindentől megvédi az embert. Természetesen az emberekben éppen úgy, ahogy a korabeli újságok hasábjain, rövid időn belül felmerült, hogy isteni büntetésről van szó. A büntetés gondolata azt a feltételezést és elképzelést erősítette, hogy létezik egy ítélőszék, amely dönt jóról és rosszról, amely fenntartja az isteni egységet, és amely biztosítja az egyensúlyt jó és rossz között.

Marcelli szerint azonban ez a pusztító kataklizma rendkívüli fontossággal bírta a tapasztalatlanság élményének tekintetében, amely szerint az isteni akarat nem

akadályozta meg a pusztítást. A föld remegett meg, a biztos tér és biztos életterület.

Kant három értekezése is ekkor születik, amelynek középpontjában a földrengés és annak megítélése áll. Eltérően attól, amilyen módon Európa nagy része az említett természeti katasztrófához állt, Kant a földrengést tisztán természeti eseménynek tartja, amelyet a tudomány tengelyén kell elhelyezni, a tudás horizontján, és nem a hit terében.

Voltaire *Candide*-ja a térkeresésben arra a megállapításra jut, hogy az ember rezignáltan tudomásul veheti a végességet és Isten érdektelenségét, de ha gondoskodik egy kis földről, a kertről, a föld gondoskodik majd róla.

A kert allegóriája rendkívüli fontosossággal bír. Marcelli szerint a fallal körülvett kert a bekerített teret jelöli, az életteret, másrészt a metafizikai illúziók elvesztését is szimbolizálja. A kanti kritika szintén kiűzi a megismerés és tapasztalás teréből a metafizikát. Immanuel Kant a *Válasz a kérdésre: Mi a felvilágosodás* című művében a szabadságot tekinti a legfőbb eszköznek arra, hogy az ember megszabaduljon a metafizikai teherrel. A szabadság viszont a fennálló renden, társadalmon belül valósul meg. Marcelli szerint Kant ezzel a gondolatával megteremt a modern értelemben vett kettős teret, a magánteret, amelyen belül szabadon gondolkodhat, és a közteret, amely a hatalomhoz kötődik, és amely alapvetően befolyásolja a szubjektum mozgását és akaratát.

Marcelli Hegel dialektikájának térrel és idővel mint történeti idővel kapcsolatos megfigyeléseit is részletezi, mint a filozófiai gondolkodás történetének Kant mellett másik lényeges reflexióját. A jogállamiság átveszi a test fölötti ítélkezés jogát és önmagába zárja a szubjektumot. A hegeli filozófiából kiemeli a szellem helyvesztését, a transzcendenstől való leválását. A metafizikai tökéletességtől való eltávolodás eredménye azonban a kétségbeesés és a mulandóság megtapasztalása. Másrésztől viszont, mondja Marcelli, szembesül az a kínzó felismeréssel, hogy a léte evilági, most és itt létező megismételhetetlen végesség. Otthona a jelen, vagy inkább a múlt és a jövő. Nem örökkévaló, nem időtlen, hanem materiális és valóságos. A szubjektum ezzel az aktussal válik a közösség mulandó részévé, a történetiség elemévé. Azt is hozzáteszi, hogy a veszteség mellett a szellem a történetiségbe való integrálódásával a nagy egészhez is csatlakozik. A történetiség egészéhez, az egységhez, a közösséghez.

A modernség tekintetében Martin Heidegger ateista egzisztencialista filozófiája és Jean-Paul Sartre gondolkodása közt hasonlóságot vél felfedezni, mégpedig abban, hogy az ember a tapasztalat útján megvált attól az elképzeléstől, amely szerint létezik valami megfoghatatlan, időn és téren kívül teljes egész. Ennek folytatásaként pedig az ember ma, mondja Mar-

cell, úgy léphet be saját terébe, ha elfoglalja a kommunikációs térben való szerepét és helyét, a szubjektum így létezik ma két helyen és időben egyszerre (Marcelli 2015: 98). Marcelli pontosítja a fent említett fogalmat: az ateista egzisztencializmust inkább egyféle új transzcendencia, új formájú transzcendencia névvel illeti. Nem kísérli meg Heidegger művének interpretációját a tér vonatkozásában, csupán a temporalitás felől megközelített létet próbálja meg integrálni saját létértelmezésébe.

Marcelli korábbi munkáihoz jól illeszkedik a három, térrel foglalkozó szöveg. A hatalom térhez és időhöz köthető viszonyrendszere és működése a Barthes szövegeivel folytatott vitában, de még inkább a Foucault-nál gyakran előforduló fogalom, a hatalom mindenkori szerepével kapcsolatban mutatkozik meg. A *Foucault avagy Mássá lenni* című monográfiájában részletesen foglalkozik a test, tér, hatalom és idő foucault-i értelmezésével. Ebben a könyvében is megjelenik az a gondolat, hogy a felvilágosodás filozófiai gondolkodásában alapvető változás ment végbe. A tér és a tér határai megváltoztak, a szubjektum pedig rövid időn belül új helyzetben találta magát. Szükséges pontosítani, hogy milyen térről, terekről van szó. Marcelli terei egyrészt vonatkoznak a konkrét fizikai térre, amelyet fallal lehet körbevenni, és amelyet ki lehet jelölni. Ilyen terek például városok. A másik tér az időhöz kötött tér, a közösség tere, amelyben a szubjektum önmagát keresi. A felvilágosodás korában mindkét tér új lehetőségeket hozott, helyesebben: új helyre kényszerítette az embert.

A címben szereplő Másik fogalma siet a szubjektum segítségére. A szubjektum ebben a helyzetben olyan személy, aki a társadalom szélén helyezkedik el. Ebből a pozícióból reflektál önmagára mint másokra. Marcelli arra hívja a fel a figyelmet, hogy a Másik mindig a határon helyezkedik el. A *határ-attitűd* pedig lehetőséget nyújt arra, hogy kilépjen a kívül-belül alternatívájából (Marcelli 2006: 34). A hegeli önmagába zárt-ság képze önkényes börtön, korbát, amely a határon

létezéssel írható csak felül. „A valódi megismerés feladata megtalálni a politikai földrajz felszíne alatt a lényegi, természetes és éppen ezért ésszerű alapok szilárd rétegét, amelyre felépíthető evilági székhelyünk, otthonunk, a maga természetes horizontjával.” (Marcelli 2006: 38). A módszer pedig a múlt felé való fordulás, amely alapjaiban rendíti meg a biztosnak hitt fundamentumot, felbontja az egységet, amelyet a metafizika és a transzcendenshez való viszony változtatott mozdíthatatlan és megközelíthetetlen tökéletességgé.

Miroslav Marcelli a tér és az idő kettősségének vonatkozásaival, illetve annak hatásával foglalkozik az említett három műben. Más írásaiban is rendszeren foglalkozik az ember világban való elhelyezkedésével és ennek kérdéseivel. Ennek alapján határozza meg a szubjektum helyét, de ez a hely folyamatos változásban van, nincs nyugvópont, mivel a szubjektum folyamatosan felülírja saját reflexióit a tapasztalat útján. A folyamat rendkívül összetett és szerteágazó lehetőségeket nyújt az értelmezésre, de a megközelítés is változatos képet mutat. Marcelli a történetiség felől közelítette meg a kérdést, és nem hagyta figyelmen kívül a foucault-i hatalom problémáját sem, amely alapvetően befolyásolja a szubjektum önmeghatározódását. ■ ■ ■

IRODALOM

- MARCELLI, Miroslav, *Foucault avagy Mássá lenni*, Budapest, Kalligram, 2006.
MARCELLI, Miroslav, *Příklad Barthes*, Bratislava, Kalligram, 2001.
MARCELLI, Miroslav, *Filozófi v meste*, Bratislava, Kalligram, 2008.
MARCELLI, Miroslav, *Mesto vo filozofii*, Bratislava, Kalligram, 2011.
MARCELLI, Miroslav, *Miesto, čas, rytmus*, Bratislava, Kalligram 2015.